
ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. LXIII (1)

SECTIO E

2008

Katedra Inżynierii Zarządzania*, Katedra Informatyki w Zarządzaniu**
Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich,
ul. Kaliskiego 7, 85-796 Bydgoszcz, e-mail: waldemar.bojar@utp.edu.pl

WALDEMAR BOJAR*, GRZEGORZ DZIEŹA**

**Procesy przemian w gospodarstwach rolnych
województwa kujawsko-pomorskiego**

Processes of changes in agricultural farms of Kujawy & Pomorze Province

Streszczenie. W artykule na podstawie danych empirycznych i deklarowanych przez rolników form współpracy przeanalizowano tendencje zmian zasobów wybranych gospodarstw rolnych województwa kujawsko-pomorskiego. Uzyskane wyniki badań wskazują na pozytywne tendencje przemian występujące w zakresie struktury wieku i wykształcenia rolników, a także doskonalenia wyposażenia technicznego gospodarstw. Można zaobserwować wzrost świadomości zarządzających gospodarstwami w obszarze konieczności wzajemnej współpracy, co szczególnie ostro wystąpiło w grupie przedsiębiorców rolnych prowadzących działalność produkcyjną na dużą skalę. Niedostateczne przekonanie rolników w zakresie podejmowanych inicjatyw dotyczących tworzenia grup producenckich, a także współpracy z agendami administracji lokalnej i samorządowej należy do czynników hamujących procesy rozwojowe przemian gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim.

Słowa kluczowe: gospodarstwa rolne, przemiany, zasoby

WSTĘP

Malejący udział kosztów wytworzenia surowca w cenie końcowego produktu żywnościowego wpłynął niekorzystnie na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych z uwagi na pogorszenie relacji nakład – produkt. Niekorzystne usytuowanie na ogół drobnych i rozproszonych oraz słabo współpracujących gospodarstw rolnych w łańcuchu dostaw żywności wiąże się z przewagami konkurencyjnymi i wielką siłą ekonomiczną korporacji przetwórczo-handlowych dyktujących rolnikom warunki sprzedaży [Woś 1994].

W takich uwarunkowaniach zewnętrznych zarządzający gospodarstwami rolnymi musieli podjąć działania dostosowawcze umożliwiające im przetrwanie oraz rozwój.

Ostatnio odnotowane sukcesy polskiego rolnictwa po akcesji, mierzone m.in. dynamicznym wzrostem eksportu produktów żywnościowych i uzyskaniem wysokiego do-

datniego salda w obrotach z zagranicą, mają swoje źródła np. w przewagach kosztowych ze względu na niskie koszty pracy. Mniejsze nasycenie surowców żywnościowych środkami chemicznymi z powodu stosowania mniej intensywnych metod produkcji jest kolejnym ważnym czynnikiem popularności polskiej żywności w wielu krajach zachodnioeuropejskich.

Należy sobie jednak zdać sprawę z faktu, iż w miarę rozwoju gospodarczego będzie postępował wzrost wynagrodzeń, a więc wzrost kosztów produkcji, a w ślad za tym zmniejszanie kosztowych przewag konkurencyjnych i możliwości eksportowych. Zmniejszą się także przewagi jakościowe krajowych produktów żywnościowych z tytułu zwiększenia udziału zindustrializowanych technologii wytwórczych.

W kontekście upośledzonej pozycji gospodarstw rolnych w łańcuchu dostaw żywności na uwagę zasługuje idea kooperacji rolników realizowana w różnorodnych formach, także w krajach UE [Lemanowicz 2003]. Wymagany jest jednak dalszy rozwój współpracy i jej upowszechnienie w kraju. Szczególnie opóźnienia w tej sferze można dostrzec w braku trwałej współpracy producentów rolnych z lokalnymi organizacjami administracji oraz samorządów [Kinder 2007, Gralak 2002, Bojar i in. 2007]. Zjawisko to można tłumaczyć z jednej strony procesem prywatyzacji agrobiznesu, a z drugiej niskim poziomem kapitału społecznego rolników i niedorozwojem instytucjonalnym dotyczącym również rolnictwo i jego otoczenie.

Jest to tym bardziej ważne, iż Unia Europejska scedowała decyzje prorozwojowe na poziom wspólnot lokalnych. Ma to kluczowe znaczenie dla Polski, kraju o silnie zróżnicowanej konkurencyjności regionalnej potencjału rolnictwa. Zastosowana miara punktowej oceny tejże konkurencyjności wskazuje, iż waha się ona od 139 dla woj. małopolskiego do 353 dla woj. kujawsko-pomorskiego [Borkowski 2003, Gralak 2002].

W kontekście analizowanego problemu badawczego istotnym zagadnieniem jest odpowiedź na pytanie, jakim przemianom uległa struktura zasobów wybranych gospodarstw rolnych woj. kujawsko-pomorskiego w kontekście preferowanych form współpracy rolników.

MATERIAŁ I METODY

Analizę zmian struktury wieku i wykształcenia rolników, a także powierzchni gospodarstw oraz ich wyposażenia w podstawowe maszyny i urządzenia do produkcji roślinnej przeprowadzono na podstawie wyników badań ankietowych gospodarstw współpracujących z chłodnią zlokalizowaną na terenie woj. kujawsko-pomorskiego. Dynamikę zmian badanych czynników oraz deklarowanych form współpracy rolników określono na podstawie badań ankietowych populacji gospodarstw indywidualnych, które zawarły umowy kontraktacyjne na produkcję i dostarczenie warzyw do ww. chłodni, oraz na podstawie wywiadu kierowanego przeprowadzonego z kadrą zarządzającą firmy. Badania wykonano na grupie 76 obiektów w 2001 r., 80 obiektów w 2004 r. oraz w 66 gospodarstwach w roku 2006. Zmiany liczebności grupy badanych gospodarstw reprezentujących populację podmiotów współpracujących z ww. chłodnią w latach 2001–2006 wynikały ze zmian profilu zapotrzebowania na surowiec dostarczany do przetwórstwa.

WYNIKI

Wyniki badań wskazują, iż w latach 2001–2004 nastąpił w gospodarstwach wzrost średniej powierzchni UR z 15,56 ha do 17,55 ha (ponad 12%), co jest wyrazem pozytywnego procesu dostosowawczego realizowanego poprzez wzrost skali produkcji. Z danych zawartych w tabeli 1 wynika również, że w latach 2001–2004 nastąpił z jednej strony bardzo nieznaczny proces odmłodzenia rolników oraz wyraźny postęp w poziomie ich wykształcenia mierzony spadkiem udziału osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym a wyraźnym wzrostem udziału rolników z wykształceniem średnim i wyższym. Ta pozytywna tendencja świadczy o korzystnych przemianach struktury społecznej badanej grupy gospodarstw i może wskazywać na zachodzącą w tej zbiorowości poprawę jakości kapitału intelektualnego.

Tabela 1. Wiek i wykształcenie rolników badanych gospodarstw rolnych w latach 2001–2004
Table 1. Age and education of farmers of surveyed farms between 2001–2004

Charakterystyka gospodarstw Farm features		2001	2004
Liczba gospodarstw ogółem Number of farms in total		76	80
Średnia powierzchnia UR, ha Mean area of Farm Land, Ha		15,56	17,55
Wiek Age	do 30 – up to 30	15,8	16,25
	31 do 40 – 31 to 40	31,6	31,25
	41 do 50 – 41 to 50	38,2	42,50
	51 do 60 – 51 to 60	10,5	10,00
	powyżej 60 – over 60	3,9	0,00
Wykształcenie Education	podstawowe primary	9,2	3,75
	zasadnicze vocational	59,2	45,00
	średnie secondary	27,6	38,75
	wyższe higher	3,9	12,50

Analiza ilościowa wyposażenia gospodarstw rolnych w środki mechanizacji przeprowadzona na terenie woj. kujawsko-pomorskiego wskazuje, że rolnicy posiadają większą liczbę podstawowych maszyn i ciągników niż średnio w kraju (w przeliczeniu na 100 gospodarstw). Różnice te są bardzo duże w grupie agregatów uprawowych, ciągników, kombajnów zbożowych, kombajnów do ziemniaków i buraków, kosiarek ciągnikowych, ładowaczy obornika, opryskiwaczy, pras zbierających, przyczep skrzyniowych i wywrotek, rozsiewaczy nawozowych i wapniowych oraz sadzarek [Bojar 2005].

Biorąc wyżej przedstawione uwarunkowania regionalne pod uwagę, na podstawie danych z badanej populacji gospodarstw współpracujących z pobliską chłodzią, dokonano analizy struktury zakupionych maszyn w latach 1994–2000. Uzyskane wyniki wskazują na proces unowocześnienia produkcji, uniezależnienia się od usług i ułatwiania

sobie pracy przez rolników. Tendencja ta występuje we wszystkich badanych grupach obszarowych, gdyż ciągnik, jako podstawowy środek mechanizacji, a także opryskiwacz należą do zakupów o największym udziale w ich strukturze we wszystkich grupach obszarowych (tab. 2). Sposób finansowania tych inwestycji może być wyjaśniony stosunkowo niewysoką ceną opryskiwaczy i ich ważnym znaczeniem technologicznym z jednej strony, a także poważnym udziałem ciągników używanych z drugiej strony. Potwierdzają to inne badania prowadzone na terenie woj. kujawsko-pomorskiego, z których wynika, że wiek ciągników

Tabela 2. Struktura wybranych maszyn zakupionych w latach 1994–2000*
Table 2. Structure of selected machinery bought between 1994–2000*

Maszyny Machinery	Ogółem In total %	Grupy obszarowe gospodarstw, ha Area groups of farms, Ha					
		2–5	6–10	11–15	16–20	21–50	powyżej above 50
Ogółem, w tym: In total, including:	73,7	16,7	26,3	45,5	15,4	53,3	0,0
Ciągniki Tractors	9,2	16,7	10,5	4,5	7,7	13,3	0,0
Kombajny zbożowe Combine harvesters	3,9	0,0	0,0	4,5	7,7	6,7	0,0
Agregaty uprawowe Cropping aggregates	11,8	0,0	0,0	13,6	7,7	33,3	0,0
Opryskiwacze Sprayers	27,6	33,3	36,8	22,7	23,1	26,7	0,0
Sadzarki Planters	1,3	0,0	0,0	0,0	7,7	0,0	0,0
Siewniki Drillers	5,2	0,0	5,3	9,1	0,0	6,7	0,0

* struktura zakupionych maszyn obliczona na podstawie liczby zakupionych środków mechanizacji – structure of purchased machinery on the basis of the number of purchased mechanization means

użytkowanych w analizowanych gospodarstwach wskazuje na duży stopień ich zużycia i konieczność odtworzenia. Ponad 70% tych środków mechanizacji eksploatowano powyżej 16 lat i moralnie były one w dużym stopniu zużyte [Bojar 2005, Dzieża 2001, 2004]. Taki stan zużycia parku maszynowego gospodarstw w skali kraju potwierdzają także inne badania [Wójcicki 1998, 2002a, 2002b, 2003]. Stąd w obiektach badawczych prawdopodobnie zakup ciągników ma głównie charakter restytucyjny, a w mniejszym stopniu modernizacyjny [Wójcicki 2002b, 2003]. Potwierdza to fakt, że w badanej grupie maszyny najdroższe, czyli kombajny zbożowe, stanowiły zaledwie 3,9% ogółu zakupionych maszyn, z czego większość została nabyta przez rolników z gospodarstw średnich i dużych (> 15 ha UR) (tab. 2). Fakty te są zgodne z zaobserwowaną tendencją ogólnokrajową, z której wynika, że w ciągu ostatniego dziesięciolecia Polska miała bardzo niskie wartości wskaźnika liczby kupowanych nowych kombajnów zbożowych w przeliczeniu na 1000 kombajnów użytkowanych w rolnictwie. Mieściły się one w przedziale od 3,1 do 11,8 na 1000, podczas gdy analogiczne wartości za ten sam okres dla Niemiec wynosiły od 17,3 do 25,3, dla Francji 12,4–26,5, dla USA 10,2–19,1 [Takács

i Bojar 2003]. Finansowe wsparcie inwestycji modernizacyjnych w gospodarstwach rolnych, które pojawiło się po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, a które już wcześniej występowało w krajach Europy Zachodniej i USA, mogłoby być o wiele skuteczniejsze, gdyby krajowe gospodarstwa rolne miały status przedsiębiorstw rozliczających podatki i korzystających w pełni z możliwości odpisów wydatków inwestycyjnych, jak to ma miejsce w wielu krajach, np. w USA.

Jednym z najlepszych rozwiązań przyspieszenia modernizacji gospodarstw rolnych mogą być kooperacyjne formy ich użytkowania [Karwowski 1998, Wójcicki 2003, Bojar 2005], jak również poszerzenie współpracy w innych obszarach działalności gospodarczej rolników. Najnowsze wyniki badań z roku 2006 na temat deklarowanych przez rolników form współpracy wskazują, że w największym stopniu producenci mają świadomość konieczności kooperacji w zakresie optymalizacji kosztów mechanizacji poprzez wspólne wykorzystanie maszyn od 40% respondentów w grupie obszarowej do 5 ha aż do 50% pytanych w grupach 11–15 ha, 16–20 ha i większych (tab. 5). Oznacza to, że świadomość tej konieczności wzrasta, a młodzi rolnicy będą kooperowali w coraz większym stopniu.

Tabela 3. Struktura wieku rolników w roku 2006

Table 3. Age structure of farmers in 2006

Grupy obszarowe gospodarstw Area groups of farms	Liczebność Number	Grupy wiekowe i ich procentowy udział, % Age groups and their per cent share, %			
		do 30	31–40	41–50	pow. 50 above 50
<5	5	20,00	0,00	60,00	20,00
6–10	11	0,00	45,45	36,36	18,18
11–15	13	15,38	46,15	30,77	7,69
16–20	12	16,67	16,67	58,33	8,33
21–50	21	9,52	14,29	61,90	14,29
>50	4	25,00	50,00	0,00	25,00

Taki rozkład preferencji wskazuje na związek wielkości gospodarstw z chęcią wspólnego użytkowania maszyn, przy czym im gospodarstwo większe, tym ta świadomość jest większa. Zjawisko takie może być tłumaczone ściślejszym związkiem gospodarstw dużych z rynkiem, koniecznością konkurowania i poszukiwaniem metod redukcji kosztów. Taki pogląd producentów może w pewnym stopniu tłumaczyć także zależność poziomu wieku, wykształcenia i wielkości gospodarstw wyrażona wyższym udziałem rolników młodszych z wykształceniem średnim i wyższym w gospodarstwach większych obszarowo (tab. 3, 4). Analiza preferencji rolników w zakresie współpracy dotyczącej wspólnego zakupu środków produkcji wskazuje na wyraźną polaryzację. W procesie polaryzacji na skrajnych biegunach znajdują się rolnicy z gospodarstw bardzo małych od 5 do 10 ha oraz bardzo dużych powyżej 50 ha, którzy w największym stopniu uważają wspólne zakupy środków produkcji za pożądane. Zdecydowanie mniej rolników ze średnich grup obszarowych widzi taki wspólny zakup środków jako pożądany.

Tabela 4. Struktura wykształcenia rolników w roku 2006
Table 4. Education structure of farmers in 2006

Grupy obszarowe gospodarstw Area groups of farms	Liczebność Number	Wykształcenie i procentowy udział w grupach, % Education and percent share in groups			
		podstawowe primary	zasadnicze vocational	średnie secondary	wyższe higher
<5	5	20,00	60,00	20,00	0,00
6–10	11	18,18	54,55	27,27	0,00
11–15	13	7,69	61,54	30,77	0,00
16–20	12	8,34	96,00	3,13	0,00
21–50	21	0,00	52,38	33,33	14,29
>50	4	0,00	50,00	0,00	50,00

Tabela 5. Struktura deklarowanych przez rolników form współpracy z innymi gospodarstwami w roku 2006

Table 5. Structure of declared by farmers forms of co-operation with other farmers in 2006

Grupy obszarowe gospodarstw Area groups of farms	Forma współpracy i procentowy poziom deklaracji, % Co-operation form and per cent level of declarations, %					
	liczebność number	zakup środków produkcji production means purchase	sprzedaż własnych produktów selling own products	wzajemne świadczenie usług mechanizacyjnych mutual exchange of mechanization services	wzajemne świadczenie usług w zakresie innych prac mutual exchange of other works	grupy producenckie producer groups
<5	5	0,00	20,00	0,00	0,00	20,00
6–10	11	54,55	36,36	9,09	9,09	18,18
11–15	13	15,38	0,00	15,38	7,69	0,00
16–20	12	33,33	25,00	25,00	0,00	25,00
21–50	21	42,86	23,81	38,10	14,29	28,57
>50	4	75,00	0,00	25,00	0,00	50,00

Przeanalizowane opinie potwierdzają ogólny trend do polaryzacji gospodarstw rodzinnych w Polsce [Pałasz 1999]. Przejawia się to przechodzeniem średnich producentów rolnych albo do grupy gospodarstw socjalnych utrzymujących się głównie z dochodów spoza rolnictwa, albo też do grupy producentów rolnych zorientowanych na rynek i powiększających skalę produkcji. Pogląd na wspólny zakup potwierdza tezę o różnych motywacjach małych i wielkich producentów rolnych w podejmowaniu inicjatyw współpracy, z których ci pierwsi chcą osiągnąć maksymalne uboczne dochody z produkcji rolniczej, a ci drudzy rozwijać przedsiębiorstwa i działalność agrobiznesową.

Rezultaty badań dotyczących opinii rolników na temat wspólnej sprzedaży płodów rolnych oraz wzajemnego świadczenia sobie usług mechanizacyjnych wskazują na ich mniejsze zainteresowanie takimi formami współpracy niż wspólnym użytkowaniem maszyn lub zakupem środków produkcji. W przypadku wzajemnego świadczenia sobie usług mechanizacyjnych znowu jednak pojawiła się tendencja wzrostu zainteresowania taką formą współpracy wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa. Wskazuje to na większą świadomość co do znaczenia kosztów produkcji u zarządzających wysokotowarowymi gospodarstwami rolnymi. W przypadku sprzedaży własnych produktów wystąpiła polaryzacja wskazująca na większe zainteresowanie tą formą współpracy rolników z gospodarstwami średnio małymi, średnimi i średnio dużymi, a w mniejszym stopniu gospodarstwami bardzo małymi, a w ogóle nie wystąpiła w przypadku gospodarstw powyżej 50 ha. Świadczy to o przekonaniu zarządzających gospodarstwami mniejszymi i średnimi o konieczności współpracy i powiększaniu swojej siły rynkowej, m.in. przez organizację wspólnej sprzedaży płodów rolnych, ale o zbyt małym jeszcze przekonaniu menedżerów gospodarstw obszarowo większych do korzyści wynikających z tworzenia wspólnych ofert rynkowych.

Wyniki badań ankietowych pozwoliły także stwierdzić, że chęć rolników do wzajemnego świadczenia usług w zakresie innych prac jest stosunkowo najmniejsza spośród badanych form współpracy i rośnie wraz z obszarem gospodarstw z wyłączeniem jednak grupy gospodarstw największych (dobrze wykorzystujących własne zasoby pracy). Chęć zrzeszania się rolników w grupy producenckie na tle zainteresowania innymi formami współpracy jest średnia, ale rośnie znacząco wraz z obszarem gospodarstwa, potwierdzając tym samym, iż świadomość wagi zaawansowanych form współpracy jest większa u producentów rolnych zorientowanych rynkowo.

WNIOSKI

Zaobserwowane procesy przemian w wybranych gospodarstwach rolnych województwa kujawsko-pomorskiego wskazują na pozytywne tendencje zarówno w strukturze zmian zasobów kapitału intelektualnego, jak i wzrostu powierzchni i unowocześnienia wyposażenia gospodarstw w techniczne środki produkcji.

Dotyychczasowy restytucyjny charakter procesu odtworzenia podstawowych środków mechanizacji ma duże szanse na przekształcenie się w proces o charakterze modernizacyjnym z uwagi na dopływ środków inwestycyjnych z Unii Europejskiej w okresie poakcesyjnym.

W niewystarczającym jeszcze stopniu są deklarowane, a tym bardziej realizowane formy współpracy rolników zarówno w obszarze kooperacyjnego wykorzystania maszyn, jak i zakupu środków produkcji czy przygotowania wspólnej oferty rynkowej, przy czym świadomość ta wzrasta wraz z wykształceniem rolników i obszarem gospodarstw, co, jak się wydaje, ma związek z ich orientacją prorynkową.

Pozytywnym jest fakt wzrostu świadomości rolników co do konieczności budowania trwałych, wzajemnych form współpracy.

PIŚMIENNICTWO

Bojar W., 2005. Studium wyboru maszyn w gospodarstwach rolniczych w świetle rozwoju systemów wspomaganie decyzji, Rozprawy, 114, ATR w Bydgoszczy, Bydgoszcz.

- Bojar W., Rezulak R., Szulc J., 2007. Analiza uwarunkowań rozwoju przedsiębiorstw dzierżawców-właścicieli rolnych na tle działalności gospodarczej przedsiębiorstwa CERPLON, *Studia i Materiały PSZW*, 12, 21–34.
- Borkowski B., 2003. Systemy informacyjne w rolnictwie na potrzeby Wspólnej Polityki Rolnej, Warszawa.
- Dzieża G., 2000. Rola przedsiębiorstw przetwórczych w kształtowaniu rozwoju gospodarstw rolnych, *Rocz. Nauk. Stow. Ekon. Rol. i Agrob.*, 2, 3, 48–52.
- Dzieża G., 2004. Zmiany zasobów produkcji gospodarstw indywidualnych objętych kontraktacją w latach 2001–2004. *Prace Nauk. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu*, 1070, *Agrobiznes 2005*, Zmiany w agrobiznesie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. 1, 192–196.
- Gralak A., 2002. Rozwój sieci terytorialnych (gron) w aspekcie wzmacniania konkurencyjności regionów, *Rocz. Nauk. Stow. Ekon. Rol. i Agrob.*, 3, 1.
- Karowski T., 1998. Podstawy zespołowego użytkowania maszyn (ZUM). IBMER Warszawa.
- Kinder T. 2007. Organizational change in agri-food networks: an analysis of agri-food networks in Andalucia tuning towards markets. *Studia i Materiały PSZW*, 12, 54–71.
- Lemanowicz M., 2003. Producer and marketing groups as the way of improvement of farmers' competitive position on the market – PhD thesis, Dep. of Agrarian Policy and Marketing, Warsaw Agric. Univ., Warsaw.
- Pałasz L., 1999. Zmiany obszarowe gospodarstw rolnych i ich możliwości produkcyjne w okresie integracji z Unią Europejską, *Post. Nauk Roln.*, 3, Warszawa.
- Takács I., Bojar W., 2003. Challenges and Opportunities for Agriculture of Central Europe According to Farm Structure and Abounding with Capital. 14th International Farm Management Congress, Sydney, 935–941.
- Woś A., 1994. Państwowa gospodarka w rolnictwie w okresie transformacji systemowej. *Więś i Rolnictwo* 2, 26–40.
- Wójcicki Z., 1998. Wyposażenie rolnictwa w środki techniczne – stan i kierunki przemian w układzie sektorowym i regionalnym, IBMER, Warszawa.
- Wójcicki Z. 2002a. Prognostyczne modele rozwoju rolnictwa i techniki rolniczej. *Probl. Inż. Rol.* 10, 2, 15–24.
- Wójcicki Z. 2002b. Projektowanie technologii produkcji w gospodarstwach rodzinnych. *Więś Jutra*, 1(42), 30–33.
- Wójcicki Z., 2003. Modernizacja rozwojowych gospodarstw rodzinnych, *Prace Nauk. AE we Wrocławiu*, 983, 537, 541, 543.

Summary. There were surveyed tendencies of changes in resources of selected farms of Kujawy&Pomorze Province on the basis of empirical data and declared by farmers' co-operation forms in the paper. The obtained results show positive change tendencies in the scope of farmer age structure and education and also improvement of farm technical equipment. One can observe growth in consciousness of farm managers in the field of necessity of mutual co-operation, which especially strongly occurred in a group of agricultural entrepreneurs carrying out production activity on a wider scale. Insufficient farmers' conviction about taking initiatives concerning the creation of producer groups and also co-operation with local administration and self-governmental sector can be factors stopping the development of processes of changes in the farms of Kujawy&Pomorze Province.

Key words: farms, changes, recourses